

Turbucz Dávid
Horthy-kultusz 1919–1944

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Történettudományi Intézet,
Budapest, 2016.

Már-már közhelynek számít, hogy a 20. századi magyar történelem egyes kérdései kiemelten fontosak ma is, köszönhetően a politikai hivatkozások mélyebb szimbolikájának, így ugyancsak közhely az is, hogy a Horthy-korszak feldolgozatlanságát az ellentétes szekértáborok késhegyre menő vitái jelzik a legjobban. Turbucz Dávid idén megjelent monográfiája ezt a meglehetősen sarkossá váló értelmezési-lövészárokharcot igyekezett felszámolni, mégpedig a ma is létező (ellen) kultusz alapjául szolgáló személy, korabeli kultuszának történeti feldolgozásával.

A Horthy-kultusz 1919–1944 című kötet amolyan úttörő szándékkal készült, hiszen amint az a bevezetőből is kiderül, a téma teljes összefoglalására illetve a nemzetközi tendenciákkal történő összehasonlítására lényegében eddig még senki sem tett kísérletet. Leginkább csak módszertani minták léteztek arra nézve, hogyan is lehet nekiindulni egy ilyen komplex vállalkozásnak, amely elkerülendő a retrospektív eljárást, a kultusz alakváltozásait az adott politikai és történelmi tér függvényében tagolja. Bár a bevezetőben egy rövidebb historiográfiai áttekintést kaphatunk, de az gyorsan kiderül, hogy a téma feldolgozására rövid vagy csak a kultusz részkérdéseire (hadsereg, média, kormányzósértési perek, stb.) fókuszáló tanulmányok születtek eddig.

Ahhoz hogy az elméleti konstrukció teljes legyen, értelemszerűen vázolni kellett egy értelmezési keretet, amihez bizonyára nagyobb számban is lehetett volna használni a korszak vezéreit övező kultusz külföldi szakirodalmát. Az elméleti keretek: kultusz, mítosz, vezérkultusz című fejezet lényegében a vezérkultusz fogalmát tisztázza, elkülönítve a katonai hőseszmény, a weberi karizma, a totalitárius személyi kultusz és a középkori uralkodók államrepresentációs funkcióinak misztikus magyarázatait. Ez ugyan már az elején biztosítékot ad, hogy a vezérkultuszok differenciáltsága nem csak a 20. századi politikatörténet szövevényeit tükrözi, hanem egyúttal valamiféle általánosan emberi igény kifejeződése is egyben. Ezért is volt érdemes egy-egy diktátor illetve vezér kultuszát feldolgozó (aktuális) külföldi szakirodalom beemelése, csakhogy kiderüljön, a Horthy-képünk megítélése végül is hol tart a Horthyhoz hasonló autoriter államfők európai elbíráláshoz képest. Természetesen a szakirodalom mennyisége óriási, és ha tekintetbe vesszük a további fejezetek felépítettségét, gyakorlatilag lehetetlen feladattal állunk szemben, de mégis, a komparatív vizsgálatok komoly szolgálatot tehetnek a Horthy-korszak megítélésnek egészére nézve is. Az eljárás, ahogyan arra egyébként a szerző is kitér, nem feltétlenül erre törekedett, ezért a vezérkultuszok tipizálása annyiban követ nemzetközi példákra reflektáló összehasonlítást, hogy a két világháború között fennálló rezsimek politikai sajátosságaiból levezethetővé teszi az adott kultuszok természetét is.

Az 1945 utáni történetírás homogenizáló vezérportréival (újra) szembekerülő (nevezzük így) nemzeti romantika ugyanúgy sommás ítélethozatal jegyében értékeli a Horthy Miklós személyét övező jogos-jogtalan tisztelet körülményeit, így a kultusz történetét tagoló hármas kronológiai felosztás alkalmat adott a szerző számára, hogy külön-külön vizsgálhassa meg a korszakokban uralkodó mítosz hangsúlybéli eltéréseit. Ezek pedig már valóban arra utalnak, hogy Horthy esetében a kultusz nem csak egy monolit politikai doktrína függvénye, hanem önmagát az éppen uralkodó és felhasználható nemzetközi tendenciákhoz képest is alakította. Ezért is volt szükség arra, hogy a szerző a nemzetmentő/országépítő/országgyarapító felosztást egy-egy (akár kiragadott) példán keresztül nemzetközi kontextusba helyezze, mert mondjuk Sztálin 'honvédő' alakján vagy Salazar 'stabilizátor' szerepén keresztül jobban érthetővé válik napjaink Horthyt megítélő diskurzusának többfrontos jellege.

Azzal, hogy a Horthy-rendszer végül is egy antibolsevista, ellenforradalmi politikai berendezkedésre épült, bármennyire is tűnik ez logikusnak (főleg a 1945 utáni hivatalos történelmi emlékezet függvényében), a háborúba sodródás és a holokauszt körülményei, az ország sokszor átkozott földrajzi helyzete ellenére sem voltak ennyire doktrinálisan meghatározottak. Ahogy arra Turbucz Dávid is kitér, a politikai kultusz, mint egy önmagát meg- és újratерemő jelenség, képes arra, hogy önmaga tárgyát, a vezért is saját befolyása alá vonja. A döntések mögött rejlő torz és kierőszakolt önkép újratерmeli saját magát azzal, hogy sokszor a vezértől független eseményeket is a vezér tulajdonságaival és tetteivel magyarázza. Ennek köszönhetően a vezér, legyen az bármely állam első embere, a saját magáról mesterségesen megalkotott kép foglya, és ezzel a körültekintő döntésekhez szükséges realitásérzék is érthető módon csorbul. Ahogy a kultusz tárgyi és spektakuláris megjelenítődése egyre inkább eltömegesedik, úgy a társadalmi elvárás (vagy annak kierőszakolt formája) is egyre inkább messianisztikus magasságokba emeli az illető vezért, és a nélkülözhetetlenség illúzióját teremti meg benne, ami az ehhez hasonló rendszerek félreismerésekor, könnyen tűnhet pusztá hatalomimádatnak. A szerző azzal, hogy a kultuszt, mint hatalmi technikát mutatja be, jól érzékelteti annak a felszabadultságot és a bénultságot egyszerre garantáló szerepét.

Természetesen a Horthy-kultusz esetében a legitimációs alap nagyban eltér az európai tendenciáktól. Az 1920-ban hivatalossá váló berendezkedés a nemzeti egység és a forradalmak utáni visszarendeződés jegyében alakult ki, de ahogyan arra a szerző is kitér, nem az első világháború előtti monarchikus séma alapján. Horthy Budapestre történő bevonulása egy hadsereg élén történik, miután a dunántúli országjárása alkalmával már előkerülnek a kultusz, Turbucz által „rítusoknak” nevezett, formai és stílusbeli jellemzői. A szerző itt külön figyelmet szentel, hogy érzékeltesse az újfajta uralkodói szerepkört: már nem az elefántcsonttornyából országát igazgató király áll az élen, hanem a háború hevében edzett bátor hadfi, aki több mint politikai kalandor, de nem is egy elérhetetlen istenség. Ugyan a „közülünk való” ember puritánságán túlnő, de mégis, a táborig misék barakkhangulata és

a dacos, mindenre elszánt póz, a lövészárkokban edződött generáció számára az egyetlen hiteles példaként tünteti fel őt. Nem lehetett kétség afelől, hogy a politikusok és a vezérkari tisztek íróasztalvilágát félredobva csakis egy gyakorlatias, az életét az egyszerű ember fejével is követhető értékek szerint élő katonaember lesz az, aki egységet és rendet tud teremteni.

A könyv kronológiai vonalvezetése mentén szépen lassan kirajzolódnak a Horthy mögé felsorakozó jobboldali csoportok törésvonalai is. A legitimista és a nemzeti királyságban gondolkodó erők közjogi vitáinak lezárásáig ugyan 1921 októberéig kell várni, de az addig eltelt időben egyáltalán nem tűnt biztosnak, hogy Horthy Miklós kormányzósága évtizedes hosszúságú lesz. Ahogy arra a szerző is rámutat, a Horthy-kultusz lényegi elemévé válnak a korai időszak frakcióharcai. A konszolidáció jegyében Horthy kész volt belelővetni nem csak a baloldali, hanem a jobboldali „rendetlenkedőkbe” is, ezzel pedig megerősítette a róla kialakult képet – a nemzet egészét reprezentáló vezér nem hajlik semerre, ő a rend oldalán áll. Ezzel pedig nem csak a nemzet ügyét egyengette, hanem a sajátját is, hiszen nem kellett tartania a radikális jobboldal, de a konzervatív támogatók lázadásától sem. A bevonulás utáni képlékeny időszakban a teljes ellehetetlenüléssel játszódott az, aki a honmentőként emlegetett tengernaggyal szembehelyezkedett. Így Horthy a királyválasztók kontra legitimisták harc után nyugodtan fordulhatott a konzervatívok felé, hiszen a vezéri imázs és a rendteremtő mítosz miatt a fajvédők sem tagadták meg az újdonsült kormányzót.

Turbucz igyekezte kihozni a maximumot az elérhető források tekintetében, és ennek köszönhetően a vidéki lapok, naplóbejegyzések és más visszaemlékezések támasztják alá Horthynak a konszolidáció kezdetén kialakult egyöntetű tiszteletét. Az egyházak, a hadsereg, a női szervezetek, akár a baloldali sajtó és sok esetben még a magyarországi zsidóság is részt vett a Horthy-kultusz kiépítésében, illetve annak fenntartásában. A további események (kormányzóválasztás, a Habsburg-ház trónfosztása, a lassú konszolidálódás) sorában sajnos elsikkad egy lényegi kérdés – Trianon. Értelemszerűen a korszak hivatalos történetírása igyekezte Horthytól függetleníteni az események ilyen tragikus kimenetelét, csak hogy mellőze a dilemmát, amitől végül is fennállásáig nem tudott megszabadulni: van-e összefüggés az ország megcsonkulása és a függetlenség egyidejű beállta között? Sajnos a szerző sem megy bele kellő részletességgel, hogy láthassuk, mégis milyen hatással volt a trianoni országvesztés sokkja a hivatalos kultusz éppen megszilárduló rítusaira. A kérdés már csak a további fejezetek szempontjából sem mellékes, hiszen a később ’országgyarapítónak’ titulált fővezér legszentebb célja a már a hivatali ideje alá eső béke revíziója volt. A korszak történelemszemléleti áttekintésével azonban gyorsan látható lett volna, hogy az első világháborút követő forradalmakra hárított felelősség nagyban hozzájárult a kormányzó kultuszához is. Turbucz egy alfejezetben bár kitér Horthy külföldi látogatásaira, de a helyi sajtóban megjelenő „bolsevista Antikrisztus első győzedelmes ellenfelének” képét nem hozza összefüggésbe a rendszer saját magára aggatott érdemeivel és egyúttal Trianonnal sem. Pedig a

történeti legitimáció kérdéseit vizsgálva talán közelebb juthattunk volna a rendszer ellentmondásaihoz és az 'országgyarapítás' kultusza mögött rejlő, államilag inspirált tódításokhoz is.

A visszacsatolásokkal politikai csúcsára ért kormányzó kultusza most már újabb attribútumokkal gazdagodott. A végre 'csendes kikötőbe' kormányzó tengernagy betöltötte történelmi küldetését és köszönhetően vezéri tulajdonságainak, a bölcs uralkodó szerepét vette fel. Az első fejezetekben felvázolt kultuszelméleti keret gyorsan segítséget nyújt, hogy lássuk, Horthy mikor és hogyan használta fel a rá összpontosuló figyelmet, taktikusan előlépve a háttérből, hogy aztán a válságos időszakokban a dolgokat helyes irányba terelő vezérként tűnhessen fel. A forrásmunkája alapján a szerző nem tulajdonít nagyobb jelentőséget a vezért övező kultusznak annál, mint ami amúgy elképzelhető lenne róla. Kihangsúlyozandó a rendszer fél-demokratikus, fél-autoriter jellegét, Turbucz gyorsan tisztázza Horthy távolmaradását a békebeli politizálástól. Nem tekintette a saját asztalának, ezért a konszolidációs időszak érdemi munkájába nem szólt bele, hanem a hozzá hű elitere bízta azt. Ezzel pedig a válság órájában, legyen szó visszacsatolásról vagy pedig a háborúból való kiugrásról, mint a politikától érintetlen, a nemzetet egészében képviselő, bölcs uralkodó lépett az ország élére és hozta meg a végső döntést. A Horthy-kultusz végnapjaiban éppen ez a dicsőséges időszakokban kialakult hamis (vagy legalábbis csak részleteiben valós) kép hatott vissza a kormányzó döntéseire, és megkérdőjelezhető realitásérzékkel, saját nélkülözhetetlenségének, ergo a saját kultuszának rabja maradt. Természetesen csakis a kultusz perspektívájából nem érthető meg az egész rendszer működési mechanizmusa, de hűen tükrözheti a konkrét döntések mögött húzódó konvenciók szoros kapcsolatát a politikai mítoszokkal. A visszacsatolások kapcsán jelentkező mámor egyébiránt jól dokumentálhatóan hullámszó, ha a területi gyarapodás egyes állomásait külön-külön megvizsgáljuk. A szerző által citált források erősebb visszajelzésekre utalnak a felvidéki és az erdélyi impériumváltáskor, de az érdeklődés csökkenését láthatjuk a kárpátaljai és a délvidéki bevonulás esetében. Ezt támasztja alá a visszacsatolt területekre tett kormányzói látogatások száma és ünnepélyességi foka is. Érthetően az erdélyi mítosz fontosabb szereppel bírt a magyar nemzeti képzeletben, mint a csekélyebb magyar lélekszámmal bíró Kárpátalja, és így a kormányzói kultusz is többet profitálhatott a visszatérés ceremóniáiból.

Turbucz Dávid munkájának érzésem szerint a fent vázolt elméleti keret ad értéket és a mindezekhez kiegészítésül szolgáló egyéb kitérők csak tovább növelik a kutatás súlyát. Mindenképpen fontos leszögezni, hogy innen is van hova tovább menni, de az alapvetéseiben jóleső pártatlansággal operáló munkafolyamat egy használható alapot képez. Néha ugyan belefuthatunk egy-két, mára már igencsak meghaladott hivatkozási pontba, de azok kevés hatással vannak a mű egészére nézve.

ismerteti: Pócs Nándor